

ברכת התורה

[א]

גדר חיוב ברכת התורה

ברכת המצוה או ברכת השבח

נחלקו הרמב"ם והרמב"ן האם ברכת התורה נמנית במנין המצוות, הרמב"ם לא מנה ברכת התורה בסה"מ, ותמה עליו הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (מצוות ששכחן הרב עשין מצוה טו) שהרי ברכה"ת היא מן התורה, וכמו שמשמע בגמ' בברכות (כא, א). וז"ל הרמב"ן: שנצטוינו להודות לשמו יתברך בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו בתתו תורתו אלינו, והודיענו המעשים הרצויים לפניו שבהם ננחל חיי העולם הבא. וכאשר נצטוינו בברכה אחר כל האכילה כן נצטוינו בזו.

והנה ממה שהרמב"ן דימה ברכת התורה לברכת המזון [ובעצם כבר משמע כן בגמ' (ברכות כא, א) וזה מקור הרמב"ן], היה נראה לומר בזה דבר חדש, שדעת הרמב"ן שברכת התורה אינו כברכת המצוה אלא ברכת השבח, כמו שברכה"מ"ו בוודאי אינו אלא ברכת השבח, וזה מה שכתב "שנצטוינו להודות לשמו יתברך" וכו'.

ברכת השחר, ברכה"ת בנשים, אהבה רבה

ולפי גדר זה יתיישבו לנו כמה קושיות שיש לדון בהם בענין ברכה"ת.

א' שכבר דנו הראשונים והאחרונים בחיוב נשים בברכה"ת, ולהרמב"ן לכאורה לא קשה מידי מדוע נשים מברכות אף שאינן מצוות בתלמוד תורה, שהרי ברכת השבח היא ולא ברכת המצוה, ולכן חייבות לברך אע"פ שאינן מצוות במצוות תלמוד תורה. [המנ"ח (מצוה תל) כתב לחדש דברכת אשר בחר בנו לכו"ע היא ברכת השבח, ולכן בזה נשים מברכות ומוציאות את האנשים, והיינו כנ"ל]. וזה כעין דברי הגרי"ז (הל' ברכות) בשם אביו הגר"ח זצ"ל, שנשים חייבות בברכה"ת משום שהברכה היא על "הפצא" של התורה.

ב' עוד יתיישב, דלכאורה יש להעיר למה תיקנו לברך ברכת התורה בכל יום עם שאר ברכת השחר, הרי לא מצאנו בשום מצוה אחרת שמברך עליו סתם, אלא רק אם הולך לעשות המצוה אז הוא מברך, א"כ בברכת התורה נמי אם יזדמן לו ללמוד או יברך, ואם לאו, למה יש תקנה קבועה לברכו בכל יום בבוקר. ולהנ"ל ניחא, דאין כאן אלא ברכת השבח כשאר ברכות השחר.

ובזה יובן שיטת ר"ת (הובא לקמן) שמי שהשכים ללמוד קודם עמוה"ש שאינו צריך לברך ברכה"ת עד הבוקר, וקשה הרי הפסיק בשנית קבע בלילה, אלא ע"כ שאין כאן אלא ברכת השבח, ולכן אינו חייב אלא פעם אחת ביום. אלא דיש עדיין לשאול שסוף כל סוף יש כאן מצוה, א"כ מ"ש משאר מצוות שחייב לברך עליהם מדרכנו, וי"ל שהיות וכבר יש חיוב לברך ברכה מה"ת, לא תקנו עוד גדר של ברכת המצוות, ודו"ק.

ג' עוד מיושב בזה למה ברכת אהבה רבה יכול לפרט מחיוב ברכת התורה, שלכאורה הוא פלא, הרי לא בירך ברכת המצוה, וא"כ איך יצא ידי חיוב ברכת התורה. אבל לפי הרמב"ן ניחא, דאם כל הגדר הוא ברכת השבח, אז שפיר יוצא בברכת אהבה רבה, שאין לך שבח על התורה יותר מברכה זו.

שוב הראו לי מש"כ הרמב"ן (ברכות יא, ב), דיעו"ש שדן האם מותר להפסיק ב"קל מלך נאמן" בין ברכת אהבה רבה לשמע, וכתב שהדבר יודע שאהבת עולם ברכת המצוה היא לק"ש, שכל המצוות כולן טעונות הן ברכה עובר לעשייתן, וכן בהלל וכן במגלה וכן בקריאת התורה, וכ"ש ק"ש, וזהו שאמרנו בהשכים אחר שקרא א' צ' לברך שכבר נפטר באהבה רבה, דברכת שנון תורה היא. מבואר בדבריו שברכת אהבה רבה הוי ברכת המצוה על ק"ש, והיות וגדר חיוב ק"ש הוא "שינון", ר"ל שהחיוב הוא "לקרא" פרשת שמע, ולא "קבלת עול מלכות שמים", כדברי הירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) וז"ל טעמיה דרשב"י (שלא הפסיק מלימודו לק"ש) שזה שינון וזה שינון, ואין מבטל שינון מפני שינון, א"כ ברכת אהבה רבה הוי ברכת התורה ממש, דהוי ברכה על שינון, ולכן פשוט שמשו"ה אינו חייב לחזור ולברך כשלומד.

[דרך אגב כדאי לציין דברי רבינו יונה (ט, ב בדפי הרי"ף) שמפרש דברי הירושלמי בע"א, וז"ל כלומר אין לדמות זה לזה, שהדברים שיש בהם מעשה אינן נידחין מפני הלמוד, אבל מצוה שאין בה אלא אמירה בעלמא תדחה מפני הלימוד, ר"ל ש"שינון" אינו לשון לימוד אלא לשון אמירה].

ברכת השבח פוטרת ברכת המצוה

אלא שקושיא זו האחרונה מתיישבת גם באופן אחר גם אם נלמד שברכה"ת היא ברכת המצוה, על פי יסוד שכתב המאירי (ברכות יא, ב) שכל שיש ברכת השבח סמוך למצוה, היא פוטרת מלברך ברכת המצוות. וכתב כן לגבי ברכות ק"ש שהם ברכות השבח, ומ"מ פטורות מלברך ברכת המצוות "לקרוא את שמע", ולכן כתב שמי שלא יודע לברך ברכות קריאת שמע ויודע את שמע, מברך לפני קריאתה אשר קדשנו וכו' לקרוא את שמע. ומוכיח כן מתקיעת שופר, שהוא ס"ל כשיטת בעה"מ שלא תקנו ברכת המצוה על מצות תקיעת שופר, וברכות מלכויות זכרונות ושופרות הן במקום ברכת המצוה, ורק מי שאינו יודע לברך ובה לתקוע, מברך אשר קדשנו במצוותיו וצונו לשמוע קול שופר. וממילא גם בנידן דידן י"ל דאפילו אם לימוד התורה טעונה ברכת המצוה, מ"מ ברכת אהבה רבה סמוכה לקריאת שמע פוטרת אותה מברכת המצוה זו.

[ב]

הפסק בברכת התורה

(ברכות יא, ב) אמר רב יהודה אמר שמואל השכים לשנות, עד שלא קרא קריאת שמע צריך לברך, משקרא קריאת שמע אינו צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה.

המשכים קודם לאור היום

וכתבו בתוס' שהיה אומר ר"ת כשאדם עומד ממתנו בלילה ללמוד, שא"צ לברך ברכת התורה, מפני שברכת התורה של אתמול שחרית פוטרת עד שחרית אחרת. אבל בשו"ת הרא"ש (כלל ד סימן א) כתב שהמשכים ללמוד, יברך ענט"י ואשר יצר ואלקי נשמה וכל סדר הברכות עד ברכת התורה, וברכת התורה בכלל.

ויותר מבואר בפסקיו (ברכות פ"א סי' יג) שאפילו הישן ביום שינת קבע צריך לחזור ולברך. עי"ש שזן בדיני הפסק בברכת התורה, וכתב שבני אדם שרגילין תמיד לעסוק בתורה, ואפילו כשיוצאין לעסקיהן ממהרים לעשות צרכיהם כדי לחזור וללמוד, ותמיד דעתם על לימודם, לא חשיב הפסק לענין הברכה. וכן אם למד בלילה הלילה הולך אחר היום, ואין צריך לברך כל זמן שלא ישן. **ולכך מי שרגיל לישן ביום שינת קבע על מטתו, הוי הפסק וצריך לחזור ולברך.**

מרחץ וביה"כ

הב"י (או"ח סימן מז) מביא עוד כמה ראשונים הסוברים ששינה אפילו ביום הפסק, עי"ש שהביא מש"כ בהגהות מיימוניות (פ"ז תפלה אות ט) בשם רבינו שמחה ששינה ומרחץ מפסיקים, ואם בא ללמוד אחריהם צריך לברך שהן היסח דעת, כי אי אפשר לו ללמוד כשהוא ישן או במרחץ או בבית הכסא. מיהו הר"ם כתב שלא היה רגיל לחזור ולברך אלא אחר הפסק של שינת קבע, לפי שאינו מסיח דעתו מללמוד אפילו בהפסק מרחץ ובית הכסא. והאגור (סי' א) כתב טעם אחר לפי שאף כשהוא נפנה צריך ליזהר בדינים כמו בגילוי טפח וכיצד יקנח.

חילוק בין יום ולילה

עוד הביא מש"כ האגור (שם) שאביו ז"ל הנהיג שלא לברך ביום אפילו אחר שינת קבע, וכן ראוי לעשות כי המיקל בברכות במקום שיש מחלוקת הרי זה לא הפסיד, כי הברכות אינן מעכבות. ותמה עליו הב"י דהא בין להרא"ש בין לרבינו שמחה בין להר"ם שינה הוי הפסק, ולא חזינן מאן דפליג עליהו, וא"כ היאך הנהיג האב דלא כמאן, והבן ייפה כח האב משום דיש מחלוקת בדבר, ואנן לא אשכחן מאן דפליג בהא. ואפשר שטעמם משום דלר"ת אפילו שינת כל הלילה לא הוי הפסק, ואף על פי שאין הלכה כמותו מפני שכל הפוסקים חולקים עליו, היינו בשינת לילה אבל בשינת יום מיהו יש לחוש לדבריו, וכן נוהגים העולם שלא לברך ביום אפילו אחר שינת קבע.

אבל דברי הב"י צ"ע שהרי לפי ר"ת שינה אינו הפסק כלל, ולפי הרא"ש אפילו ביום הוי הפסק, אז מנלן לעשות פשרה שבלילה הוי הפסק וביום לא, הלא אין אף אחד שסובר כך.

והנה בספר שבולי הלקט (ענין תפילה סימן ה) הביא תשובת הר"ר אביגדור כהן צדק בענין הפסקות בברכה"ת, וכתב ששינה ביום נמי כיון דאסור לישן יותר משינת הסוס, לא חשיבה קבע כולי האי להיות הפסק, דיום סתמיה לאו לשינה קאי, דלא איברא ליליא אלא לשינתא כדאיתא בפרק הדר (עירובין סה, א). מבואר בדבריו שיש הבדל מהותי בין שינה בלילה לשינה ביום, דיום אינו זמן שינה, ולכן לא הוי הפסק.

[ואפילו הרא"ש שס"ל ששינה ביום הוי הפסק כתב וז"ל ולכך מי שרגיל לישן ביום שינת קבע על מטתו הוי הפסק וצריך לחזור ולברך. משמע שגם הוא הבין ששינה ביום אינו דבר רגיל ולכן אינו הפסק אלא למי שרגיל לישון ביום.]

ושמעתי בשם הג"ר רפאל רייכמאן שליט"א שיתכן שזה הפשט בדברי האגור, שמה"ט אביו נהג לא לברך אחרי שינה ביום משום דהוי מחלוקת, אין כוונתו למחלוקת ר"ת והרא"ש, אלא שחשש לשיטת רבינו אביגדור כ"ץ ששינה ביום אינו הפסק. ועי' בהאגור שלעיל הביא חלק מתשובת ר"א כ"ץ המובא בשבה"ל.

להלכה

כתוב בשו"ע (או"ח מז, יא) שינת קבע ביום, על מטתו, הוי הפסק. וי"א דלא הוי הפסק, וכן נהגו. (יב) אף אם למד בלילה, הלילה הולך אחר היום שעבר ואינו צריך לחזור ולברך כל זמן שלא ישן. (יג) המשכים קודם אור היום ללמוד, מברך ברכת התורה ואינו צריך לחזור ולברך כשילך לבית הכנסת.

מי שניער כל הלילה

ועי' במג"א (ס"ק יב) שמדייק מהא דכתב המחבר שהלילה הולך אחר היום כל זמן שלא ישן, שאם נעור כל הלילה א"צ לברך בבקר, שהרי לא ישן. אבל הקשה דתינת לשיטת הטור דס"ל דבשינה תליא מילתא, אם לא ישן א"צ לברך, אבל לפי מה שנהגו שלא לברך כשישן ביום, (כמבואר בסעיף יא) א"כ ע"כ דמה שמברך בבוקר היינו משום שקבעו חכמים ברכה זו בכל יום, דומיא דשאר ברכות השחר, תדע דהא לר"ת כשעומד קודם עלות השחר א"צ לברך וכשמאיר היום צריך לברך, א"כ לדידן נמי אף שלא ישן כשמאיר היום

צריך לברך, שלא היה דעתנו לפטור רק ליום א' כתקנת חז"ל. ואם ישן והשכים קודם עלות השחר צריך ג"כ לברך מידי דהוה כשאר ברכות השחר שמברך אותם קודם היום. היינו שהמג"א הבין שהמחבר פסק כר"ת ששינה אינו הפסק, והטעם שמברך בבוקר הוא שקבעו חכמים לברך כל יום, וכשהשכים קודם אור היום הוא משום שהיה דעתו לפטור רק יום אחד. וצ"ע למה צריך להגיע לזה שדעתו לפטור יום אחד, די במה שאמר שתקנו לברך כל יום, ועכשיו זה יום חדש.

ובהגהת הגרע"א כתב דקושיית המג"א לא קשה מידי, דמבואר בב"י שהמקור שנוהגים שלא לברך כשישן ביום הוא מהאגור שכ' שאביו הנהיג כן וכן ראוי לעשות, כי המיקל בברכות לא הפסיד, ופי' הב"י דלר"ת אפילו שינת לילה לא הוי הפסק, ואעפ"י שאין הלכה כמותו מפני שכל הפוסקים חולקים, היינו בשינת לילה אבל בשינת יום יש לחוש לדבריו. הרי לן דרך מפני חשש ברכה לבטלה נהגו שלא לברך בישן ביום, לחוש לדעת ר"ת, אבל בנייעור כל הלילה אין לברך דהעיקר דלא כר"ת, אלא שתלוי בשינה.

ולפי"ז מחדש הגרע"א שהישן ביום וניער כל הלילה שלאחריו דמברך בבקר ממנ"פ, לר"ת צריך לברך דלא נפטר רק מעל"ע, ולהרא"ש גם שינת היום הוי היסח הדעת.

אבל יש להעיר על דבריו הק', דלפי מה שהסברנו שיסוד האגור הוא שחש לדברי הר"א כ"ץ ששינה ביום לא הוי הפסק, א"כ אפילו מי שישן ביום והיה ער כל הלילה, אין לו לברך ממנ"פ, שהרי חיישינו שמה שינה ביום אינו הפסק. אלא שמי שסומך על הגרע"א אינו מפסיד בכל מקרה, שהרי המ"ב מביא (שם ס"ק כה) שבל"ח כתב שהמברך תע"ב, וכן הסכים הפר"ח וא"ר בשם הרבה ראשונים ואחרונים, וכ"כ הגר"א וכן העתיק הח"א להלכה, ואף דבפמ"ג משמע דנוכל לסמוך על המנהג הזה שלא לברך, עכ"פ נראה פשוט דהסומך על כל הפוסקים שהזכרנו ומברך לא הפסיד. ועוד שיש לצרף כאן שיטות הסוברות שמי שהיה ער כל הלילה חייב לברך כשהגיע יום החדש.

גם בעיקר דיוק המג"א במה שכ' דמשמע שאם נייעור כל הלילה א"צ לברך בבקר, תמה עליו הגרע"א דאדרבה מדנקט שהלילה הולך אחר היום משמע דברכה"ת לא פטר רק יום א', ורק הלילה הולך אחר היום, ולא יום המחרת. ומסיק דכיון שהמג"א עצמו כ' בס"י תצ"ד לעיקר דבנייעור כל הלילה דיברך, ראוי לצרף דברינו דגם דעת הש"ע כן, ולכונ"ע בנייעור כל הלילה צריך לברך. כדברי הגרע"א כתב ג"כ הפר"ח (ס"י מו ס"ק ח) ובערוה"ש (ס"ק כג).

והנה הדיוק של הגרע"א בדברי המחבר שס"ל כמו ר"ת שכל יום הוא חיוב בפ"ע, שייך גם ברא"ש עצמו, שהמקור לנוסח הזה שהלילה הולך אחר היום הוא בהרא"ש בברכות (שם), א"כ מבואר שגם להרא"ש אין ברכה"ת פטר אלא יום אחד בלבד. ולפי"ז גם להרא"ש צריך לברך ברכה"ת היכא שהיה ער כל הלילה, שאע"פ שהפסק אין כאן, יום חדש יש כאן. (ועי"ע בזה לקמן).

אלא דכבר הק' הפר"ח (שם) למה לפי הרא"ש בהשכים קודם עמוד השחר שמברך ברכה"ת שוב אינו חייב לברך פעם אחר כשעלה עמוד השחר, הרי יש כאן חיוב מחמת יום החדש, ואע"פ שהיה חייב לברך מטעם שהפסיק בשינה, למה לא יברך שוב. וידידי הרה"ג ר' קלמן לוין זצ"ל הי"ד רצה לומר שלפי הרא"ש י"ל שכשקם מוקדם אז הוא כבר התחיל את היום שלו, ולכן אינו צריך לחזור ולברך אחרי עמוד השחר.

הקם באמצע הלילה וחזר לישון

עוד כתב הפרי חדש (שם ס"ק יג) שהקם בחצות לילה ודעתו לחזור ולישן שיברך ברכת המעביר וברכת התורה ויחזור ויברכם בבקר, ושאר ברכות השחר יניחם עד לבקר. וצ"ע למה דווקא אם דעתו לחזור ולישון.

והיה נראה לפרש על פי מה שכתבנו לעיל שכשקם מוקדם הוי כאילו סיים הלילה והתחיל "יומו". א"כ השינה אח"כ אע"פ דהוי שינת קבע הו"ל כשינת קבע ביום, ולכן אינו צריך לחזור ולברך. וכ"ז אם אין דעתו לחזור ולישון לפני עמוד השחר, אבל אם דעתו לחזור ולישון לא נחשב ש"קם" להיום, ולכן צריך לחזור ולברך.

אבל שוב התבוננתי שזה אינו נכון כלל, שהרי כבר הבאנו דבריו לעיל שהק' להרא"ש למה אינו צריך לחזור ולברך בבוקר, (כשקם מוקדם) הרי בלילה שאינו חייב לברך אינו אלא משום דהולך אחר היום, א"כ יום המחרת שאינו הולך אחר היום של אתמול חייב שוב לברך, א"כ ע"כ שאינו סובר סברא הנ"ל שכשקם באמצע הלילה כבר התחיל היום שלו, א"כ הדרא קושיא לדוכתיה, מ"ש כשדעתו לחזור ולישון שצריך לברך, משאין דעתו לחזור לישון אבל חזר לשינתו, שאינו צריך לחזור ולברך.

ובפרמ"ג (ס"י מז א"א ס"ק יב) תמה על הפר"ח שני טענות, א' שאינו נעשה "בריה חדשה" פעמיים, וזה על פי מש"כ שם לעיל שהטעם שמברך בישן בלילה שינת קבע אע"פ שלא מברכין בישן ביום שינת קבע משום דבלילה נעשה בריה חדשה, וזה דבר חדש שברכת התורה קשור לזה שנעשה בריה חדשה.

עוד כתב שדעתו כשבירך כשקם היה לפטור עד שישן מחר בלילה ומשונה לא הוי הפסק. גם זה חידוש שאם נאמר דהוי הפסק אז מה בכך שהיה דעתו לפטור סוף כל סוף הפסיק. ולכאורה מהרא"ש מבואר כך שהרי שיטתו הוא ששינת קבע ביום הוי הפסק אע"ג שברור שבבוקר כשבירך היה דעתו לכל היום, ואפילו ר"ת שחולק עליו אינו אלא משום דס"ל שהשינה לא הוי הפסק, אבל בזה שדעת לא מועיל היכא דהוי הפסק אינו חולק.

והנה פסק המחבר שהמשכים קודם אור היום ללמוד, מברך ברכת התורה ואינו צריך לחזור ולברך כשילך לבית הכנסת, וכתב המש"ב (ס"ק כט) שאפילו אם חזר וישן אח"כ שינת קבע קודם אור היום או ביום א"צ לחזור ולברך, כי **מסתמא דעתו של אדם לפטור בברכה זו עד שינת הלילה שאחריו**. המקור לדבריו הוא הדרך החיים בשם הפרמ"ג הנ"ל, וצ"ע כנ"ל.

ממשיך המשנ"ב דכל זה לפי הי"א שבסעיף י"א, (שס"ל שינת קבע ביום אינו מחייב ברכה) אבל לפי מה שכתבנו דאף בשינת קבע ביום המברך לא הפסיד, כ"ש בזה שהיה ישן שינת קבע קודם אור היום דהמברך לא הפסיד. ולכאורה דבריו תמוהים דאם ס"ל שמועיל כוונה שלא יהיה הפסק, למה כאן המברך לא הפסיד, הרי לא נחשב כהפסק.

דברים שא"צ בא"ב

שו"מ בשו"ת מהרש"ם (חלק ג סימן שלז) וז"ל ויפה כתב רמ"מ דמ"ש בשע"ת דתלוי בדעת האדם הוא תמוה דאם השינה הפסק מה מועיל דעת האדם. ומוסיף מהרש"ם שבדברים שא"צ ברכה במקומן אם יצא ממקומו וחזר בודאי צריך לברך אף שהי' בדעתו, כמבואר בכמה מקומות (רס"י רע"ג לענין קידוש במקום סעודה, דדוקא מחדר לחדר מהני דעתו, ס"י קע"ח ס"א וס"ב בהג"ה, ובס"ג בשו"ע דמגן לגן אפי' הי' דעתו לכך ל"מ כלל).

השאלה שנשאל שם היה במי שנדרם וישן כמה שעות במלבושים בלילה מיסב על מטתו, וחזר וניעור ורוצה לקרות ק"ש או ללמוד האם צריך לברך בה"ת, וכתב מהרש"ם שבישן שינת קבע אפי' ביום שיטת רוב הפוסקים דהוי הפסק וצריך לברך שנית, ובב"י הביא בשם האגור שהעיד על אביו שהיה מברך וכתב עלה דהוי ספק ברכות להקל, (צ"ע שהב"י מביא שהאגור כתב בשם אביו לא לברך משום סב"ל), וכבר תמה הב"י שהרי כל הפוסקים מודים דצריך לברך שנית ומה ספק ברכה יש כאן. ובפמ"ג (א"א סק"א) הוסיף לתמוה דדוקא בשאר ברכות דרבנן ספק ברכות להקל אבל בה"ת הוא דאורייתא וספיקו להחמיר, וכבר פסק השאג"א (ס"י כ"ה) דעכ"פ יברך מספק אשר בחר בנו. ומ"ש הב"י דכיון שדעת ר"ת דשינה לא הוי הפסק, אף דבלילה לא קיי"ל כן מ"מ בשינה ביום יש לסמוך ע"ז, אין לחילוק הזה שום יסוד. וכבר הביא המג"א בשם הל"ח בשם רבו שנהג לברך גם אחר שינה ביום. ובא"ר (סק"ט) הביא מהגהת ח"ש לברכות שהביא בפשיטות דעת מהרא"י בכתביו (שהוא גם בב"י) שהוא ורבו נהגו לברך, והוא כ' שכ"ה בש"ל ור"י וס' זכרון לר"י הכהן.

ומסיק מהרש"ם שפפעם א' יברך רק אשר בחר בנו, ופעם ב' יברך שניהם, או להיפוך. [דרך אגב מבואר בדבריו שאפילו שינה בבגדי ע"ל המטה נחשב לשינת קבע, ודלא כמש"כ הרבה פסוקי דורינו ששינה בבגדים לא הוי קבע. ע"ל הליכות שלמה פ"ו הערה ג', אורחות רבנו ח"ג עמ' ר"ג בשם החזו"א זצ"ל, ובס' אשי ישראל (פ"ו הע' ס"ו), וצ"ע לדינא].

וכ"כ הברכ"י שהקם באשמורת ולומד וחוזר לישון על מיטתו שנת קבע, כשקם בראשונה יברך ברכת התורה, ולא יברך שאר ברכות, וכשיקום שנית יברך כל הברכות וגם ברכות התורה, כיון שישן שינת קבע. ומבואר בדבריו שאינו מחלק בין דעתו לחזור ולישון לאין דעתו לחזור ולישון.

הלילה הולך אחרי היום

הבאנו קושיית הגרע"א על המג"א שמלשון המחבר "שהלילה הולך אחרי היום" משמע שבעלות השחר דהוי יומא אחרייתא חייב שוב לברך אע"פ שהיה ער כל הלילה. ויש לדון בזה דהנה ברבינו יונה מבואר באמת שיש גדר שהלילה הולך אחר היום, וז"ל (ברכות ו, א בדפי הרי"ף) ואפילו כשקורא בלילה לא נאמר שהלילה מהיום האחר הוא שיצטרך לחזור ולברך, שאף על פי שבשאר הדברים אנו אומרים היום הולך אחר הלילה גבי הקריאה הלילה הולך אחר היום, וכדאמרינן בירושלמי אמר ר' יוחנן אנן אגירי דיממא אנן זיפינן ביממא ופרעינן בליליא כלומר מי שהוא שכיר אין לו להתבטל ממלאכתו כל היום, וכיון שכן ואנחנו מצוה עלינו לקרוא כל היום אם כן אנו כמו פועלים שאין לנו להתבטל מהקריאה, ומה שאנחנו מתבטלין ממנה ביום הוא כמו הלואה אצלינו ואנחנו פורעין אותה בלילה, הנה שקריאת הלילה היא מהיום ההוא, ולפיכך בברכה שביריך בבקר להפטר ממה שלומד ביום באותה ברכה נפטר גם כן במה שלומד בלילה. הרי לן שס"ל שזה שהלילה הולך אחר היום בברכה"ת הוא בעצם, משום שהלילה הוא הזמן להשלים חובותיו של היום.

אמנם בשו"ת הרשב"ש (סימן תרג) נראה שיש הבנה אחרת וז"ל על כן אני אומר שאם ברך בבקר ברכת התורה וקרא אחריה פרשת התמיד ששוב אין צריך לברך באותו יום, (ודלא כהרא"ש) ולא אף באותה הלילה, לפי שהלילה הולך בזה אחר היום, אלא אם ישן שינת קבע שבשינה זו חלק הלילה מהיום, **שהמשיך הלילה בזה אחר היום הוא לפי שלא הפסיק וסלק דעתו שלא לקרות**, אבל כשסלק דעתו כבר חלק לילה מהיום וכשעומד לקרות צריך לברך, ובאותה ברכה פוטר מה שנשאר מהלילה והיום הבא אחריו והלילה שאחר היום עד שישן שינת קבע באותו לילה, כך נראה לי, וכך היה נוהג א"א מורי הרב ז"ל שלא היה מברך ביום כשישן שינת קבע לפי שהיה מברך בכל יום ברכת התורה. היינו שס"ל שה"ט שהלילה הולך אחר היום הוא משום שכל עוד שלא הלך לישון ליכא היסח הדעת. א"כ לדבריו אין דין "יום" לענין ברכה"ת אלא שאם הלך לישון הפסיק והסיח דעתו מן הברכה, וממילא צריך לחזור ולברך. וזה יותר נראה בדברי הרא"ש, דיעויין שם (סימן יג) שאחרי שכתב שבני אדם שרגילין תמיד לעסוק בתורה, ואפילו כשיוצאין לעסקיהן ממהירים לעשות צרכיהם כדי לחזור וללמוד, ותמיד דעתם על לימודם, לא חשיב הפסק לענין הברכה, המשיך וכתב **וכן** אם למד בלילה הלילה הולך אחר היום, ואין צריך לברך כל זמן שלא יישן, משמע שזה שאינו מברך בלילה הוא משום שלא הסיח דעתו מן הלימוד, ולא משום שעדיין "יום" הוא אצלו.

ואם כנים הדברים אז צדקו דברי המג"א שהוכיח מהרא"ש שאם היה ער כל הלילה ששוב אינו צריך לחזור ולברך, שהרי אם היה ער כל הלילה לא הסיח דעתו מן הלמוד, א"כ אין שום סיבה לברך שוב, וכמו שדייק מלשון המחבר "עד שילך לישון", ודלא כהבנת הגרע"א, הפר"ח וערוה"ש.

הקם באמצע הלילה בשביל תינוק הבוכה

ולפי"ז מי שקם באמצע הלילה בשביל התינוק שבוכה, וישב ללמוד קצת עד שנרדם התינוק, אבל דעתו לחזור ולישון, יש צד גדול שיברך שנית כשקם בבוקר. דכאן אפילו להפ"ח חייב לחזור ולברך שהאי כוונתו היה לחזור ולישון. ואפילו המשנ"ב מדמה זה לישון ביום שהדין הוא שהמברך לא הפסיד, ועכ"פ אם רוצה לחשוש לדה"ח ופרמ"ג יכול לנהוג כפשרת מהרש"ם שפעם אחת יברך שני ברכות ופעם אחר יברך ברכת "אשר בחר בנו".

הישן במטוס

יש להסתפק במי שישן כמה שעות במטוס בלילה האם יכול לברך ברכה"ת שקם, שורש הספק הוא משום שיש כמה פוסקים הסוברים ששינה בבגדיו לא נחשב כשינת קבע אפילו בלילה על מטו, א"כ כ"ש במטוס שאינו ישן אלא על הכסא, (במקרה שאינו טס במחלקת עסקים). אבל יותר נראה לומר שחייב לברך משום שזה "השינת לילה" שלו, א"כ שפיר נחשב הסיח דעתו מן הלימוד, שעכשיו הוא "הלך לישון". ויש לצרף גם כן כל השיטות הסוברות שצריך לברך היכא שהיה ער כל הלילה.

הישן עיקר שינתו ביום

המנהג המקובל בחג השבועות בבוקר שמעמידים מי שישן בלילה שיגיד ברכות התורה בקול, כדי להוציא את אלו שהיו ערים כל הלילה ויש להם ספק האם יכולים לברך ברכת התורה. ובתשובות והנהגות (כרך ג סימן קמט) כתב שעדיין לא יצאנו מידי חשש, שהרי משום שהיה ער כל הלילה ולא ישן, אז עיקר שינתו היא ביום חג השבועות, ואחרי שקם משנתו יתכן שחייב לחזור ולברך ברכה"ת. וכיון שאפילו בישן ביום דעת המשנ"ב (מז, כה) שהמברך לא הפסיד, אף שאנו לא נוהגים לברך, היינו מפני שאנו סוברים ששינה זו נחשב לעראי, אבל בנ"ד שעיקר שינה אצלו היא ביום ראוי לברך. (ולפחות יברך ברכת "אשר בחר בנו").

[ג]

האם אפשר להגביל ברכות

הבאנו דברי המג"א שכוונתו בברכה"ת הוא שיפטור אותו רק עד יום הבא, משמע שס"ל שיש אפשרות להגביל ברכה, וכבר תמה עליו הנשמת אדם (כלל ט סעיף ג) דמה בכך שדעתו היה רק לפטורו עד למחר, "וכי יועיל דעתו של אדם בסוכה שיכוין שלא לפטור בברכה זו רק מעת לעת", וכאשר לא יצא מסוכתו שיחזור ויברך. ועוד שהמג"א סותר משנתו, דבסי' תרל"ט (ס"ק יז) כתב שאם לא יצא מסוכתו אינו חייב לברך שנית, והביא דברי הב"ח שמשמע במהרי"ל דכשחוזר ואוכל חוזר ומברך, והיינו טעמו דכל אדם דעתו מן הסתם שלא תהא הברכה פוטרתו אלא עד שעה שיחזור ויאכל, כי אז יחזור ויברך, ותמה עליו המג"א, "דאטו מי שיש לו ציצית בבגדו ויכוין שלא יפטור בברכתו אלא עד הצות, וכי יחזור ויברך בחצות, הא ודאי ליתא". מוסיף הנשמת"א דהתם גרע טפי, די"ל דהוי כנגמלך, שהרי אם ירצה יצא מן הסוכה ויפשוט הטלית, אבל בתורה שא"ל לו לפטור, דכל זמן שהוא ניעור הוא חייב בלימוד, וא"כ מה יועיל כוונתו שלא יפטור בברכה זו רק מע"ל, וא"כ אף לדעת ר"ת אינו חייב לברך.

ועי' בשו"ת מנחת שלמה (חלק א סימן יח) שדן באריכות בכל הנושא האם שייך להגביל ברכה. ומביא מש"כ בשערי תשובה (סי' ח יב) גבי ציצית בכה"ג דמכוין שלא תפטור אותו הברכה כי אם לבישה זו, ולא כשיפשוט אף אם תהא דעתו לחזור תיכף וללבוש חייב לברך. וכ"כ הביה"ל (שם) וז"ל העצה היעוצה שיוכל לצאת בזה כל הדיעות, שיכוין בשעת ברכה שאם יצטרך לפשוט שיחזור וילבשו.

ועיין גם בתבו"ש (סי' י"ט ס"ק י"ז) שהביא דעת הפר"ח דיש להזהיר השוחטים לצאת ידי ספק ברכה שיגמרו בדעתם שלא לצאת בברכה ראשונה כי אם כל זמן שלא ישיחו שיחה בטילה, ותמה ע"ז וכתב דכיון דכל הנשחטים עומדים לפניו ומתכוין לשחוט כולם לא מהני מה שמחשב שהברכה לא תפטור כי אם אחת מהם. הגע עצמך אם היו מונחים לפניו פירות ומכוין לאכול כולם ורוצה לברך על כל אחת ע"י שמכוין בכל ברכה שלא לפטור כי אם אחת אחת, אלא ודאי דבכה"ג ברכה לבטלה הוא ואין זה מברך אלא מנאץ ומלגלג. עוד הביא ראייה מהא דנחלקו הפוסקים (או"ח סי' תע"ד) לענין ברכת הכוסות דסדר של פסח, ואנן נוהגין לברך ברכה ראשונה על כל כוס, ולא אשתמיט חד מקמאי ובתראי לכתוב שיש לצאת ידי ספק ולכוין בכל כוס שאינו פוטר כי אם אותו כוס. ואף על גב דלכאורה משמע מהט"ז שם דמהני מחשבתו, המעיין יראה שלא כיון הט"ז לזה רק כוונתו דהוה כנגמלך בכל כוס מכה חיוב שחייבוהו חכמים לעשות בכל כוס מצוה אחרת.

עוד הביא ראייה מהא דכתב השל"ה הקדוש שכדי לצאת ידי מאה ברכות בשבת מותר לגרום ברכה שאינה צריכה, לדוגמא שיכול להשאיר הקינוח עד לאחר ברכה"מ כדי שיתחייב לברך שוב, ואם איתא יש עצה יותר פשוטה שיקח תפוח אחד ויחתוך אותו לכמה חתיכות ויכוון כל פעם שאין כוונתו אלא על חתיכה אחת, אלא ע"כ דבכה"ג הוי ברכה לבטלה, לא ברכה שאינה צריכה.

מש"כ התב"ש בדעת הט"ז צ"ע, וז"ל (או"ח סי' תעד, א) נ"ל טעם הגאונים דודאי לא הוי הפסק, ואפ"ה צריך בפה"ג לכל א', כיון דחכמים תקנו ד' כוסות הוי כמתנה בפירוש בשעת ברכה שאין בדעתו לשנות מחמת ברכה זו אלא כוס זה, כיון שצריך לכוס אחר חייב לברך עליו.

ובשו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן יח) רצה ליישב דברי המג"א, דלענין ברכת התורה דאסור ללמוד בלא ברכה, א"כ עכ"פ מדברנן עשאוהו כברכת הנהנין, א"כ כאילו עיקר הברכה הוא על עצם המעשה שהוא עושה אח"כ כיון דהזינן שאסרו לעשותו בלא ברכה, משא"כ בשאר ברכות המצוות אמרינן שפיר דאין זה אלא שחייבו חכמים להודות לה' לפני קיום המצוה על זה שהקב"ה קדשנו במצוותיו, אבל אין זה שייך דוקא לעצם קיום המצוה. והואיל וכן שפיר סברא הוא יוכל כלל לכוון בשעת לבישת הטלית שהברכה לא תפטור אותו כי אם עד הצות היום כיון שאין הברכה באה כלל להתיר את הלבישה, וממילא אין שום מקום לכוונה זו, וכיון שקיים מצות חכמים וכבר בירך, אין שום מקום לברך אח"כ עוד ברכה והוי ודאי ברכה לבטלה.

ומשום כך שפיר השיג המג"א על הב"ח והט"ז על מה שכתבו לענין סוכה דמהני כוונה שלא תפטור הברכה כי אם עד סעודה שניה, כיון דהכא הרי הו"ל ברכת המצות וממילא הוא דשרי נמי באכילה וכדאמרן, משא"כ גבי ברכה"ת כיון שהברכה באה גם להתיר את הלמוד שפיר מהני מה שמכוין בשעת הברכה, שלא יפטר בברכה זו כי אם במעל"ע זו ולא ליום השני.

אבל הגרשז"א סותר משנתו, דבשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' צא) מביא דברי הגרצ"פ זצ"ל דאם לא בירך ברכה"ת לא יצא משום דקעביד איסורא, בעינדא דקא עסיק במצוה, דרחמנא אמר לא תעביד מצוה בלא ברכה, והוא כעין איסור הנאה מהעוה"ז בלא ברכה. וטעמא דמעכב הוא משום דחשיב מצוה הבאה בעבירה, או משום טעמא דאי עביד לא מהני.

אבל העיר עליו הגרשז"א זצ"ל דהא דפשיטא ליה שאסור ללמוד בלא ברכה, ואם אחד נמצא במצב שהוא אנוס על הברכה, ואינו יכול בשום אופן לברך ברכת התורה דגם אסור לו ללמוד תורה, כמו שאסור ליהנות מהעוה"ז בלא ברכה, אינו פשוט כלל, שהרי לא מצינו שיאמרו חז"ל שאסור לעשות מצוה בלא ברכה, כמו שאמרו לענין ברכת הנהנין, ולמה יתבטל מלמוד תורה שהוא יותר חשוב מכל המצוות שבתורה בגלל זה שאינו יודע לברך. וכן נקט הגריש"א זצ"ל דפשוט שמי שהיה ער כל הלילה אינו חייב להפסיק מלימודו כשהגיע עלות השחר. אבל הגרשז"א לכאורה סותר משנתו.

[ד]

שלא בירכו בתורה תחילה

איסור ללמוד לפני ברכת התורה

כדברי הגרצ"פ כתב ג"כ הגאון רבי אלחנן וסרמן זצוק"ל, (הובא בספר דבר אברהם א, טז) עיי"ש שהקשה מהא דכתב תוס' הרא"ש בברכות (טו, א) דאם ס"ד דברכת תרומה דאורייתא, משמע בגמ' (שם) דתרומתו אינה תרומה, דהברכה מעכבת ההפרשה, אע"ג דברכות אינן מעכבות, היינו משום דהויין דרבנן, אבל אי הויין דאורייתא מעכבות ול"ה הפרשה.

והגרא"ו הקשה דלפי"ז בברכת התורה, דהברכה היא דאורייתא, נימא שתעכב במצות תלמוד תורה, וזהו דבר חדש שלא שמענו. זאת ועוד דלפי"ז יהא מותר לאדם ללמוד בלי ברכה"ת, דכיון דבלא ברכה אינו מקיים המצוה, א"כ מה איכפת לן אי ילמוד בלי ברכה. וכתב ש"כמדומה שהדין מבואר להיפך", היינו דאסור ללמוד בלא ברכה, וסיים שצריך להתישב בדבר. ובדבריו ציין לגמ' בנדרים (פא, א) דדריש על מה אבדה הארץ כו' על שלא ברכו בתורה תחלה ודי למבין, ולא פירש כוונתו בזה. ונראה שר"ל, דמהך גמ' חזינן דקפידא ואיסור גדול יש בדבר ללמוד בלי ברכה, דאי לאו הכי לא היתה נחרבת הארץ בגלל שלמדו בלי ברכה.

וכעין זה מצינו בשאג"א, דהנה הזכרנו בתחילת דברינו שהרמב"ם השמיט בספר המצוות ברכת התורה שבפשוטות היא חיוב מדאורייתא, וכבר השיג עליו הרמב"ן (מצוות ששכחן הרב עשין טו). השאג"א אריה (סימן כד) הקשה על הרמב"ם מההיא דמסכת נדרים (הנ"ל), שחורבן הבית בא משום שלא בירכו בתורה תחלה. והקשה התורה שאם ברכת התורה מדרבנן, הא אמרינן בפרק אין עומדין (ברכות לג, א) דאנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישאל ברכות ותפלות, והרי ירמיה שאמר פסוק זה קדים להו כמה דורות ובימיו עדיין לא נתקן, וא"כ איך ירמיהו יכול לומר שחורבן הבית היה מחמת שלא בירכו בתורה. ואף שיש לדחות דברכת התורה כבר התקינו בימי ירמיהו, אלא שהם תיקנו את נוסח הברכה, וכמו שמצינו (שם) לגבי קידוש ולגבי ברכת המזון, מ"מ יש להוכיח מהגמ' שחיוב ברכת התורה הוא מן התורה, מדענשו עונש גדול כל כך דעל דבר זה אבדה הארץ, ש"מ דברכת התורה הוי מן התורה, דאי מדרבנן לא היו ראויין לעונש גדול כ"כ.

אבל יש להעיר טובא על דבריהם, מדברי רבינו יונה הובאו בר"ן (נדרים שם), שפירש שלא בירכו בתורה תחילה היינו שלא היתה חשובה בעיניהם שיהא ראוי לברך עליה, שלא היו עוסקים בה לשמה ומתוך כך היו מזולזלין בברכתה, והיינו לא הלכו בה כלומר בכונתה ולשמה. ולפי"ז אין ראייה כלל שברכת התורה הוא מן התורה, שהרי העונש הגדול שנענשו לא על ביטול מצות ברכת התורה, אלא נענשו על זה שהתורה לא היה חשובה בעיניהם.

תורה לשמה

ועי' בחי' החתם סופר (נדרים שם) שמאריך יותר בדברי רבינו יונה שבר"ן, וז"ל כשנדקדק תחלה לשון תורה לשמה מהו לשון לשמה ולא אמר לשם שמים, אלא יש תורה לשם שמים ממש אך אין כוונתו אלא כדי לקיים המצות ולידע ההלכה איך יעשה המעשה. וכיון שכל עצמו של אותו העסק איננו אלא לקיים המצוה איננו עדיף מקיום המצוה גופיה, דבעידנא דלא עסיק בה לא מגינא ולא מצלי, אך עיקר מצות עסק התורה הוא מצוה בפ"ע להגות בה יומם ולילה ולהעמיק ולעיין בכל תוצאותיה ומובאיה, כי עמקן מחשבותיה. ואם בחקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה לא לבד לידע המצוה בשעה שצריך לה, אלא דרוש וקבל שכר היינו הדרשה עצמה היא השכר ונחת רוח לפני הקדוש ברוך הוא, וזהו עוסק לשמה של תורה לא על כונה אחרת והיא המגינה ומצלי.

ואז בשעת החורבן לא עסקו ע"ז האופן והמחשבה הלז גילה להם הקדוש ברוך הוא היודע מחשבות ולא חכמים ונביאים. אך במה יודע איפה זאת אמר רב יהודה אמר רב שלא ברכו בתורה תחלה ומסקינן בפ' התכלת כל מצוה שעשייתה גמר מצותה מברכים עליה ושאינן עשייתה גמר מצותה אין מברכים עליה, והשתא אי כל כונת עסק התורה אינה אלא לעשות המצות א"כ אין למודה ועסקה גמר מצותה אין מברכים עליה, אבל המברך עליה מודה שכוונתו שמלביד קיום המצות עוד העסק בעצמו מצוה.

עמילות בתורה

ויש להוסיף כאן דברי הט"ז (אורח חיים מז, א) שמפרש שהסיבה שנענשו הוא כלשון הפסוק שם בירמיה (ט, יב) על עזבם את תורת וגו' "ולא הלכו בה", שהתורה אינה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, דהיינו שעוסק בפלפול ומשא ומתן של תורה, כמ"ש על בחקותי תלכו על מנת שתהיו עמלים בתורה, משא"כ באותם שלומדים דברי תורה מתוך עונג, ואינם יגיעים בה אין התורה מתקיימת אצלם, ע"כ אמר "ולא הלכו בה", ר"ל שלא עסקו בהלכות התורה דרך משא ומתן של פלפול המתייחס להליכה, וזהו שלא ברכו בתורה תחלה כי הברכה היא "לעסוק" בדברי תורה דרך טורה דוקא. ולפי"ז שוב ליכא ראייה משם שחיוב ברכת התורה הוא מן התורה, והעונש היה על שלא טרחו בדברי תורה.

איזה ברכה לא ברכו

לפי הט"ז עיקר זה שלא ברכו בתורה הוא שלא ברכו ברכת לעסוק בדברי תורה. אבל בספר דגל מחנה אפרים כתב בשם הבעש"ט שהברכה שלא ברכו הוא ברכת והערב נא, ונראה ששניהם תלויים זה בזה, שרק ע"י עמילות בתורה והוא ה"לעסוק" בדברי תורה, שייך לבא לידי ה"והערב נא". ודבר זה מתואר בסיפורים דלהלן.

אהבת התורה של הגרב"ד

שמעתי סיפור על הגרב"ד (בעל הברכת שמואל), שפעם ראה החתן של הבת של הגרב"ד את חמותו בספרייה שלו ומחפשת ספר, שאל אותה מה היא מחפשת, וענתה לו שהיא מחפשת חי' הרשב"א, והסבירה שכהיתה ילדה קטנה היא היתה מסתכלת שעות על האבא איך שהוא לומד, והיתה מחכה עד שמדי פעם היה מרים ראשו ומבקש ממנה להביא לו ספר, וכשהיה מבקש ממנה "גיי בריינג א רשב"א, (לכי תביא לי "רשב"א"), היו פניו זוהרים מתוך אהבת התורה, וכדי לחזק אצלה את אהבת התורה, מדי פעם היא מסתכלת ברשב"א וזה מזכיר אותה אהבת התורה של האבא.

ויש עוד סיפור ששמעתי על הגרב"ד, שפעם אמר בשיעור איזה פשט ברשב"א, ובחור התווכח אתו, אז צרח עליו ואמר "האסט דו אמהל געקרענקט איבער אה רשב"א", (האם פעם נהית חולה בשביל הרשב"א). ואני חושב שמי שנהיה חולה על רשב"א, אצלו יש לו את העריבת בדברי הרשב"א, עד כדי כך שכשמבקש להביא רשב"א רואים אהבת התורה בחוש.

תהלים קז

יורדי הים באניות עשי מלאכה במים רבים:

(כד) המה ראו מעשי ה' ונפלאותיו במצולה: